

A TÁRSASÁGI ÉLET SZEREPE A XIX. SZÁZADBAN BUDAPEST VILÁGVÁROSSÁ VÁLÁSÁBAN

A társasági élet a XX. század végén pletykatéma. A színes magazinok tudósításaiban fogadásokon, bálokon jól öltözött, szép emberek mosolyognak a kamerába. Sokan szívesen olvasnak a nagyvilági élet eseményeiről, de nem utánozzák őket. Ma úgy tűnik, hogy az ún. high society szereplői távoli mesevilágban élnek, nincs sok közük a mindennapi élethez. A XIX. században viszont minden rétegben nagyon fontos a társas élet, amelynek mintája az elit életformája. A pezsgő, eseményekkel teli társasági élet lényeges motorja a magyar főváros fejlődésének és világvárossá válásának. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy mit jelent e két fogalom és hogyan viszonyulnak egymáshoz.

A világváros, a „metropolis” a múlt század közepétől kedvelt kifejezés. Olyan nagy városokra értjük, mint Párizs, London, Bécs, Berlin. Vagyis a világváros egy-egy nagyobb régió központja, nagyszámú, társadalmilag tagolt lakossággal, széles bulvárokkal, tömegközlekedéssel, emeletes házakkal, reprezentatív középületekkel, eleven kulturális élettel. Ugyanakkor van egy másik, rejtettebb jelentése is, amely arra utal, hogy a „világ” – vö. „ott volt az egész világ, bemutatják a világnak, félvilági hölgyek” stb. – tartózkodóhelye. Ez a „világ” viszonylag pontosan meghatározható: a születési és vagyoni elit, az arisztokrácia, a nagyburzsoázia, a középosztály felső rétegei és a kiválasztott művészek együttese. Ez az a társaság, melynek életét a rangban alattuk álló rétegek csodálják és utánozni igyekeznek. Lehetőleg a helyszínen figyelik e kiválasztottakat, vagy/és falják¹ a női, divat- és társasági lapok tudósítóinak részletes beszámolóit a különböző eseményekről, résztvevőiről, az ott elfogadott szokásokról, öltözékekről.

Ez a fajta társasági élet történelmi távlatokban tekintve viszonylag új jelenség és egy bizonyos korra, leginkább a XIX. századra jellemző, ha elfogadjuk, hogy ez a század nagyon hosszú volt. Az ún. társasági élet kezdete a francia forradalmat megelőző évtizedig nyúlik vissza és egészen az I., sőt bizonyos formái a II. világháború végéig léteznek. De a városépítészet, a lakberendezés, és a ruházat szempontjából döntő, meghatározó jelentősége Európában és Észak-Amerikában a XIX. század második felében és a századfordulón van.

A középkor folyamán egyes főúri udvarokban létrejönnek olyan központok, ahol a legelőkelőbb családok fiai és leányai köré gyülekeznek a tudomány és a művészet jelesei. Az idő vidám és tartalmas szórakozással: színházi előadásokkal, irodalmi felolvasásokkal, vadászattal, sportversenyekkel és bálokkal telik. Ott vannak a legszebb asszonyok és a legbátrabb férfiak, az élet kellemes, de legalábbis annak tűnik, s az ott élők kiválasztottaknak érzik magukat. Éppen ezért az ő öltözköket, viselkedésüket mindenki utánozni szeretné.

A XVII. század második felében XIV. Lajos francia uralkodó, a Napkirály olyan udvari életet alakít ki maga körül, amelyet Európában mindenütt mintának tekintenek. A XVIII. században is a francia királyi udvar marad az etalon, ha nem is maga az uralkodó, de az ott élő gyönyörű hölgyek és vidám urak könnyed, elegáns, sokszor könnyelmű és merész életstílusa. A század utolsó harmadában azonban a Marie Antoinette körül szerveződő udvar mellett egyre inkább előtérbe kerül a párizsi polgárság élete. Mind fontosabbak a lóversenyen, a Bois de Boulogne-on, a Champs Elyséen, a színházakban, az operában, a tudományos akadémia előadásain történtek. A mértékadó társasági

élet kezd függetlenedni az udvartól, amelyet a forradalom előbb elszigetel, majd a szó szoros értelmében lefejez. De a forradalom alatt, eltekintve az 1793–95-ös véres jakobinus közjátéktól, virágzik a társasági élet, nem beszélve a napóleoni háborúk idejéről: „A franciák úgy mentek keresztül a forradalmon, akár az arany, amit a tűzben edzenek, hogy a végén ismét franciák legyenek”¹² – írja 1810-ben a *Journal des Luxus und der Moden* című Weimarban megjelenő lap. A társasági élet formái, szokásai a divatlapok segítségével exportálódnak, amelyek éppen azért kelendők, mert a mérvadó eseményeket, az ott látható divatos kocsikat, bútorokat, textíliákat és öltözékeket stb. ismertetik a kíváncsi hölgyekkel (és urakkal!).

Napoleon bukása után, a bécsi kongresszus idején a „világ” Bécsbe költözik. Mindenki ott van Szentpétervártól Londonig, aki számít. S egyáltalán nem mellékes körülmény, hogy ebben az eseményekkel agyonzsúfolt másfél évben a bécsi társaság egyik kedvence Széchenyi István gróf, s hogy a kongresszus hivatalosan ünnepelt hét legszebb, állandó jelzővel dicsért hölgye között három magyar van: Zichy Júlia grófnő „az égi szépség”, Hunyadi Gabriella grófnő „az ördögi szépség”, valamint Széchenyi Sophie a „közönséges szépség”. Mellettük favorit még egy angol hölgy, a „kacér szépség” Lady Caroline Meade, aki viszont férje révén magyar, mert Széchenyi Pál felesége, azaz Széchenyi István sógornője, két osztrák, Therese Thurn-Taxis grófnő, a „csodálatos szépség”, Maria Gabriella Lobkowitz hercegnő, „az egyetlen, aki valódi érzéseket kelt”, és egy orosz nagyhercegnő, Katalin Bagration, „a szép, meztelen angyal”.

A XIX. század első felében Bécs, Párizs és London előkelőségei hosszú ideig versenyeznek egymással, míg III. Napoleon színre lépésével, s főleg felesége, a világ egyik legszebb asszonyának tartott Eugénia vezetésével ismét Párizs lesz az első a társasági élet vetélkedőjében. London és Bécs orrhosszal lemarad mögötte, és a század utolsó harmadában már mögöttük tülekedik Szentpétervár, Berlin majd Budapest.

TÁRSASÁGI ÉLET PEST-BUDÁN A KIEGYEZÉSIG

„Nincsen jó magyar társaság: Magyarország hanyatlásának és gyengeségének ismertető jele”¹³ – panaszkodik naplójában 1827 áprilisában a Bécsről Pestre költözködő Széchenyi István.

Ha a Párizsban, Lipcsében, Weimarban, Londonban az 1810-es és 1820-as évek elején megjelent divatlapokat forgatjuk, amelyek tele vannak különböző egzotikus tájakról szóló útleírással, illetve az európai városok társasági híreivel, Pestről, Budáról vagy Óbudáról soha semmi hírt, leírást nem találunk, legfeljebb a bécsi Theaterzeitung ismerteti a pesti (német) színházi híreket. A három kis városka nem volt sem egzotikus, sem mozgalmas – így hát miért is írtak volna róluk. A magyar arisztokrácia tagjai közül azonban nem Széchenyi az egyedüli, akinek sikere van külhonban. Az Eszterházyakat mindenütt ismerik, bár sokszor nem is tudják, hogy magyarok. Gyakran az osztrák birodalom népszerű követői is magyar arisztokraták, mint 1810 és 1842 között Eszterházy Pál Antal Angliában, aki a londoni társasági élet kedvence. 1830-ban a legdivatosabb párizsi szalon Apponyi grófnőé, az osztrák követ feleségé. 1837-ben a magyar mágnások közül többen is részt vesznek Viktória angol királynő koronázásán. Bethlen Domokos gróf ez alkalomból csináltott díszruháját a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.

Ám néhány év alatt megváltozik a helyzet Pest-Budán is. „Ami azt illeti, nincs még egy város, ahol annyi bált tartanának, mint Pesten, ha valakinek ilyesmihez van kedve, akár minden este táncolhat, a farsang első napjától az utolsóig (...) ha nem hallanám, milyen nyelven beszélnek, nem igen tudnám megmondani, voltaképp melyik nagy fővárosban is bálozom éppen.”¹⁴ – írja egy lelkes angol utazó, John Paget 1839-ben. S valóban, a Honművész 1839-ben január 1. és február 15. között, a farsangi idény majd minden napján fényes és jól sikerült pesti „nyilvános” és „magány” bálról számol be. A lelegegásabbak a nemzeti kaszinó négy bálja, illetve a pesti joghallgatók tánccmu-

latsága január 23-án, „mellyre a részvényesek szíves meghívására a' legérdekesebb, minden osztálybeliből álló fényes társaság gyűlt össze. Együtt vala itt a' főrendüek, hivatalbeliek, 's mindkét nemű pesti fiatalság színe; a' legdrágább vegyületű drága öltözetben”⁵. Budán ugyanakkor öt, nem túl jól sikerült nyilvános bálról fanyalog a lap: „Előszámlálom e' lapok kegyes olvasóinak a' budai bálakat, mellyek egykor olly híresek valának: A' kegyes olvasó tudja, hogy két nevezetesb tánczteremmel bírunk; egyik a' várban, az ország házában, – a másik a' vízi városban, a fáczánnál.”⁶ Az utóbbiakban tartott (jan. 14., 21., 28., febr. 4.) összejöveteleket csak felsorolja, mivel „azok csak az alsó osztályúakban gerjeszhetnek némi figyelmet”⁷. Jóval korábban számol be a lap szerkesztője viszont a szintén Budán, a Várban tartott, s furcsa módon a „magánybálok” közé sorolt udvari bálról, amelyet nem Ferdinánd király, hanem István nádor főherceg adott, s 7–800 vendég vett rajta részt.⁸

Tíz, tizenöt év alatt Pest-Buda társasági központtá válik, nem utolsósorban Széchenyi s a köré csoportosuló ifjú mágnások erőfeszítésének eredményeképpen.

„A legmagasabb körök társadalmi árával való úszás már maga is egy bizonyos hazafias kötelesség teljesítésének felelt meg, amennyiben e magasabb s befolyásos társadalmi körök megalkotása és fenntartása nélkül politikai viszonyaink fokozatos s erőteljes kifejlése s tevékenysége még csak nem is képzelhető. Ez volt Széchenyi Istvánnak általánosan elfogadott s felkarolt eszméje”⁹ – írta visszaemlékezéseiben Podmaniczky Frigyes, aki maga is nagyon sokat tesz azért, hogy a város ne csak építészeti fejlődjön, de társasági szempontból is metropolisszá váljon.

A leverett szabadságharc után hosszú ideig a társasági élet a családi otthonokba húzódik vissza. A családok gyászolják elesett, kivégzett, elbujdosott tagjaikat, s akik nem, óvakodnak a többieket megbotránkoztatni.

Az ötvenes évek második felében indul meg újra a társasági élet, de inkább a város polgárai között. Ahhoz, hogy világvárosivá váljon, haza kell jönniük a távollétükben kivégzett, elítélt, bujdosó 48–49-eseknek, a liberális nemesi, főnemesi elitnek. „1857-ben, január 28-án tartatott meg Pesten sok évi szünetelés után az első fényes jogászbál.”¹⁰ Az 1860-as években, a kiegyezés, majd a koronázás nyomán alakul ki a többi európai nagyvároshoz hasonló fényes társasági élet, amely a századfordulón már a meglévő hagyományokat követi egészen az I. világháború végéig.

Háry Gyula (1864-1946): Dunaparti Korzó, 1880-as évek. Tusrajz, MNM TKcs.

A TÁRSASÁGI ÉLET MENETRENDJE

„Mi volt napirenden? legalább is 12 elite-bál, a Kisfaludy társaság nagygyűlése Jókai mulatságos felolvasásával, a koresolya saison búcsúja, néhány vígjáték a Nemzeti színházban, kilátásban levő opera előadás”¹¹ – olvashatjuk a Magyar Bazar című divatlap 1871. február 15-én megjelenő kétheti tárcájában. A pesti társasági életnek egy meghatározott, a párizsival, londonival, béccsivel meg-egyező szoros menetrendje¹² van, amelybe a bálók mellett sokféle kötelező program – színház, sport, tudomány, művészet is – belefér.

Ősszel, október elején az első jelentős esemény a lóverseny, hasonlóképpen májusban is ezzel zár a tulajdonképpeni szezon. A minta a párizsi Auteuil és Longchamp, illetve a londoni Derby, ahol még a XX. század végén is egy-egy kiemelt versenynapon az ún. high society, modern kifejezéssel jet-set tagjai (a legelőkelőbbek és leggazdagabbak) találkoznak, vetélkedve egymással, ki öltözik feltűnőbbben, extravagánsabban. Akkor sem volt ez máskép, azzal a különbséggel, hogy az ott bemutatott öltözékek meghatározók voltak az egész világ divatjára. „A longchamps-i futtatásokhoz látható öltözékekről, mint olyanokról írni, melyek ez időnyre nézve az egész világon hangadók legyenek, majdnem lehetetlen. Tulajdonképpen nem is létezik bizonyos typicus divat, mert ezer hölgy között, minden egyes máskép öltözik.”¹³ A tudósító tehát majdnem annyira tanácstalan, mint ha a mai nagy cégek extravagáns divatbemutatóiról kellene kitalálnia a legfrissebb divatot. Budapesten is a lóversenyter a legújabb divat bemutatója: „A mi Párizsban a compiegne-i vadászat¹⁴, az nálunk körülbelül az őszi futtatás és legyen akkor az idő szép vagy esős, zord vagy lanyha, az őszi to-ilette teljesen és az időjárásban alkalmazva mutatja magát.”¹⁵ – írja a divatlap 1868-ban.

A májusi lóversenyprogram szintén háromnapos, 1866-ban pl. a tavaszi első lóversenynap május 9-én, majd 11-én és 13-án van.¹⁶ 1869. május 15-én a divatlap a versenyek két rövid hetéről ír,

egybesmosva a hangversenyeket, az országgyűlést és a turfot, amivel kapcsolatban a szerkesztő megenged magának egy kis dohogást is. „A lóversenyek is a napokban voltak. Hogy miféle Black, Green, Yellow, White Brown és Red gazdái vitték el a száz és ezer aranyakat, bizony érdemtelen dolognak tartottam arra, hogy följegyezzem. Hanem azt talán érdekes lesz idejegyezni, hogy elfoly biz mi nálunk tíz-húsz esztendő, míg egy tudományos vagy szépirodalmi munkára ötszáz arany vákarakozik; paripák, meg ugyancsak tudják esztendőkként ezrivel.”¹⁷

„Egy szép versenynap, kivált ha még vasánapra is esik, rendesen valóságos népünnepély”¹⁸ – olvasható egy 1873-as budapesti útikönyvben a rákos mezei eseményről. „A lóverseny közönsége, a versenytérről visszafelé mentében, mindig tengernyi nézőséget vonz a város belsejébe vezető utcák járdáira. Az elegáns világ, urak és hölgyek egyaránt, verseny után rendesen Kugler színházteri (a Vörösmarty tér akkori elnevezése) czukrászdájában találkozik egy kis frissítőre. Az idegennek ez kitűnő alkalmat szolgáltat, hogy a főváros színe-virágát, vagy annak tetemes részét együtt lássa.”¹⁹ A koronázás óta ezeken a lóversenyeken legtöbbször az udvar is részt vesz – s ez most már természetszerűleg nem a nádort jelenti (mint tudjuk, nincs is!), hanem magát a királyt és a világszép királynét. Feltehetően szintén Erzsébet kedvéért „Az 1872–73-diki télen Pest környékén, a Rákosi síkján, néha egész a nógrádi hegyek aljáig terjedő nagy rókavadászatok tartattak, melyekben király és királyné ő felségeik és ötvennél több úr és úrhölgy (az urak mind »in red«²⁰) gyakran pedig előkelő idegen vendégek is részt vettek. Master of the hounds²¹ gróf Esterházy Miklós volt. Ezen vadászatokat a következő évek téli idényeiben is folytatni fogják.”²² S valóban, 1874 januárjában jelenti a Vasárnapi Újság: „A királyné most csaknem naponként résztvesz a rákosi róka vadász társaság falkavadászatain. Hétfőn este érkezvén vissza Münchenből, kedden már megjelent a vadászok találkozó helyén.”²³ Az indiszkrét lap azt is elárulja, hogy leánya, Gizella gyermeket szült, s az ő gyermekágya mellől sietett Erzsébet a rákosi rókavadászatra.

A korzó az egész évadban a legfontosabb mindennapi tevékenység az asszonyok, fiatal leányok és urak életében. Itt találkoznak az ismerősök, „véletlenül” a szerelmesek, itt lehet megbírálni a másik ruháját, és a középosztály alsóbb rétegeinek kifigyelni a legújabb divatot, akár csak Párizsban a Champs Elyséen és a Bois de Boulogne-on: „...egy párizsi nő (...) verőfényes nap délutánján csak a boulognei erdőcskében sétálva, a fényes fogatokban kocsizó előkelő világ legújabb divatöltönyeit szemlélheti.”²⁴ Bécsben a korzó a Grabenen van – közben az üzletek kínálata is megtekinthető. 1857-ig, amíg le nem bontják, a várfalon is korzóznak a hölgyek és urak, majd 1865 után, amikor a helyére épült Ringstrasse első részét felavatják, ott alakul ki a legelegánsabb korzó. A kocsikkal, lovakkal a Stadtparkba, majd a Práterbe mennek, az utóbbi másik oldalán korzóznak gyalogosan a cselédlányok és a bakák is.

Budapesten is több helyszíne van a korzónak. Évszaktól, napszaktól függően is változik, és követi a város fejlődését. „A tavasz legelső derűs napjait benn a fővárosban az Erzsébet téren szokás megünnepelni. Százan és ezren jelennek itt meg a tavasz első mosolyában gyönyörködve.”²⁵ – olvashatjuk a Magyar Bazár 1866-os tudósításában. Egy-egy új út, épület divatba hozhat egy új sétahelyet is.

Az 1873-as útikönyv szerint: „Azon órák és utcák, melyekben a szép világ leginkább szeret mutatkozni, az évszak szerint különbözők. Derült téli napokon, különösen dél óra körül az akadémiától a városházáig egyenes vonalban terjedő utcásor valósággal nagyvárosi módon hemzseg a tarka-barka, szebbnél szebben fölciczomázott sétáló tömegetől, s ily alkalommal különösen a szépen aszfaltozott váci utca egész szélteben hosszában járda gyanánt szolgál. Az enyhe tavaszi és őszi esték ellenben a Dunapartra vonzanak ezernyi ezreket, kik a boulevardokká alakított rakpartokon élvezik a leáldozó nap utolsó sugarát s a csöndesen tova hömpölygő széles folyam hús lehet.

A ki sok elegantiát és szépséget együtt kíván látni, helyesen cselekszik, ha a délutáni órákban Kugler színház téri czukrászdájába megy, hol pazar fényű termekben és szobákban a legszebb ajkak szüresölik a legjobb fagyaltot. Az Erzsébet téri szép új kioszk, alig hogy elkészült, máris szintén magához vonzza az őt illető nem kevésbé szép, de még sokkalta számosabb közönségét.

A városliget április és május hónapokban áll teljes pompájában és néha zsúfolva van sétáló, kocsikázó, lovagló és evező városi néppel.²⁶ A Városliget a magyar Bois de Boulogne, s ugyanúgy, mint a bécsi Práterben, egyik szélén a szabadnapos bakák és cselédek, másik végén a legelegánsabb társaság tagjai élvezik a jó időt. A Magyar Bazár szerint: „a városerdei rondeau székeiről a nagy világ fogataiban, szépségeiben czimereiben, paripáiban és hóbortjaiban gyönyörködhetünk.”²⁷ A Népszínház megnyitása (1875) idején, Verő György, a színház krónikása szerint: „A tavasz napsugaras délutánjain hegyes fogatú aranyos hintóban hajtat a főúri világ a fasonon, majd a már megnyílt Sugár úton át, ki a Városligetbe. Szépséges asszonyai leszállnak ott a kocsikról s a nagykörönd északi oldalán helyet foglalva, bámultatnak a föl s alá hullámzó népségektől.”²⁸

A Duna-part a gyalogosan hűsölőké: „Fővárosunk corsója a Ferencz József és Rudolf rakpart szebb napokon hëmzseg a sétálóktól a kávéházak előtt nagyszámú sokaság élvezi az üde tavaszi léget, a városligetben elegáns fogatok, deli lovakok és Amazone-ok sorban egymást követik.”²⁹

Egy 1927-ben megjelent cikk így idézi az 1870-es évek budapesti korzóit: „Vasárnap és ünnepnapok délelőttjén a Belvárosban a »barátok terén« várta a templomból kifelé seregglő szép lányokat, menyecskéket a »jeunesse dorée«, aztán két három gavallér kísérte haza a Hatvani utcán végig libegő hölgyeket – az a leány, akihez csupán csak egy fiatalember csatlakozott, már »le volt kötve«, azt már félig-meddig menyasszonynak tekintették. Nyáron a Dunaparti korzón, a hangliban adott egymásnak estefelé találkozózt az úri társaság. Áhítatos érdeklődéssel nézegették a Lloyd-palota üvegtermét, a Deák-párt, később a szabadelvű párt klubhelyiségét. . .

S ha a Váci utcai déli korzózáskor átsétált a fecsegő, nevetgélő kíváncsiskodók sorai között egy közéleti vezérférfiú, boldog suttogás jelezte: nézzétek Tisza Kálmánt, Andrassy Gyulát, Majláth országbíró, Podmaniczky Frigyes! . . .

Amikor az udvar Budapesten időzött, akkor déli tizenkettőtől egyig a királyi palota előtt »Platzmusik« hallgatására ment föl a Várba az előkelő közönség. Az udvari estélyek, a nagy fogadó ünnepélyek, udvari bálók vendégeinek fölvonulásában gyönyörűséget leltek azok is, akik csak kívülről vetek részt a fényes ünnepségeken. . .”³⁰

Az egykorú újságokból, visszaemlékezésekből is azt tudhatjuk meg, hogy az elegáns belvárosi üzletekkel teli Váci utca a déli korzó helyszíne. Blaha Lujza írja visszaemlékezéseiben, hogy 1871-ben, amikor Pestre került, Ujházi Ede megkérdezte tőle, járt-e már délben a Váci utcában. Nemleges válaszára Ujházi megszidta: „Nahát, ez nem járja; be kell egymásnak magukat mutatnom. Hiszen valamirevaló ember délben mind ott jár; az itt a divat.” A később ünnepelt primadonna nem is csalódott: „Amint a Váci utcába értünk, bizony elbámultam a sok szép lányon, szép asszonyon, akik ott le s fel sétálgattak”³¹. A divatlap szerint is: „Mi is sétára indulánk s pedig déli 12 órakor, midőn sétára kélt a tarkabarka nővilág, természetesen a váczi utcában”³².

Az 1880-as években, az Operaház megnyitása után az Sugár út jön divatba, a legelegánsabbak ott találkoznak, de úgy tűnik, hosszú távon mégsem bírja a versenyt, mert később nemigen találunk másutt utalást rá.

Viszonylag új társasági találkozóhely a városligeti korcsolyapálya. Divatba jöveteléhez egy anekdota kapcsolódik, amely, ha esetleg nem is igaz, akkor is jellemzi a közgondolkodást. A városligeti pályát ugyanis felnőttek számára építették, nem gyerekeknek. A pálya megnyílt, de nem volt számottevő közönsége, mert az ún. jó házból való úrilányokat nem engedték el. Ekkor Kresz Géza (1846–1901), orvos, író, a Budapesti Mentőegyesület megalapítója, s nem mellékesen a korcsolyázás nagy barátja, felkereste József főherceget, s megkérte, engedje el leányait, Izabellát és Augusztát korcsolyázni. A főherceg rábólintott, és a lányos mamák megparancsolták gyermekeiknek, hogy a Városligetben korcsolyázzanak az ifjú főherceggisasszonyokkal. Ugyanez az anekdota Eötvös József leányaival kapcsolatban is kereng, amely szerint ők vitték a többieket „jégre”.

November elejére általában már mindenki visszajött a birtokról, külföldi utazásokról, aminek konkrét oka is volt: „fővárosunk zajosb, elevenebb élet jellemzését ölté magára (sic!). Az e hó 19-

Ismeretlen mester: A budai magyar királyi bál, 1870. Magyar Bazar, 1870, 7/118.

én folytatandó országgyűlésre a képviselők gyülekeznek, a vásár is számos vidékit hozott fővárosunkba, azon kívül a tanuló ifjúság is megérkezett³³ – írja 1866. november 12-én a Magyar Bazar tárcáírója. Az országgyűlés ülése is társasági program. Az előkelőségek rendszeresen eljárnak a karzatra, a megjelentekről, ott viselt ruhájukról többször olvashatunk részletes leírást. A Vasárnapi Újság például 1873-ban arról tudósít, hogy: „Gr. Andrássy Gyula külügyminiszter március 18-án Bécsből Pestre érkezett: innen néhány napra terebesi birtokára utazik. Neje »Katinka grófnő« már hosszabb idő óta a fővárosban időzik s a képviselőház keddi ülése alkalmával jelen volt a karzaton, s nagy érdeklődéssel kísérte a vita menetét: a személykereseti adó-törvényjavaslat volt napirenden, a melynek tárgyalása kormányválsággal fenyegetett volt. Egyik lap megemlíti, hogy a grófnét a karzatra Tisza Kálmán kísérte föl.”³⁴

Hasonlóan illik elmenni a Kisfaludy Társaság vagy a Tudományos Akadémia gyűléseire is, ami a francia halhatatlanok, a párizsi akadémia ülésének felel meg. 1874. február 8-i tudósítás szerint: „Az akadémia díszterme múlt vasárnap délelőtt válogatott közönséget fogadott be falai közé. A karzaton s lent a terem első széksoraiban hölgyek foglaltak helyet, sőt a választottak emelvényein láttunk nőket. A főváros ifjúsága adta azonban a legnagyobb számot, míg a főrendű családokból csak kevesen jelentek meg.”³⁵ Még jellemzőbb egy szerkesztői üzenet Gy. V.-nek Orosházára: „Ha az akadémiai gyűlésre feljön, a zugliget csillagvölgyében talál bennünket”³⁶. Ami arra utal, hogy természetesnek tartják, hogy valaki vidékről felutazzon az akadémiai gyűlésre.

Ám az igazi társasági idény az új színházi bemutatókkal kezdődik: „November vége felé kezdődik nálunk a saison. Az idén is megtelnek már a Nemzeti színház páholyai, a Ferencziek és Richter első hangversenyei megnyitják a vigarda nagytermét és az első művésztétel a Hungáriában összegyűjté az ész arisztokráciáját. A születés és pénz arisztokráciája pedig nagyrészt kitzúzte már azon napokat, melyeken vendégszerető termeibe hívja össze ösmerőseit. Ez estélyeken mutatják ki a hölgyek leginkább elegantiájukat és finom ízlésüket”³⁷. A színházi előadásokon való rendszeres részvétel hoz-

zátartozik a társaságbeli hölgyek és urak életéhez, a nézőtér a legújabb divat színpada. Az Operaház megnyitása után az első premier a legfényesebb, új színházi toalettek bemutatóhelye, amelyek leírásával néha a tudósító majdnem ugyanolyan gonddal foglalkozik, mint magával az előadással.

December végén már a farsang tartja lázban a fiatalokat és szüleit. „Monaszerly és Kuzmik kiállítja karácsony után a farsangi idenyre ajánlott ruháit!³⁸ – hirdeti a legelegánsabb pesti ruhaszálon. Igaz, komolyan veszik, hogy a báli multságok ideje január elejétől február közepéig tart. A táncestélyek alig rejtett célja az leányok férjhezmenetele. „A jogászbálok éjszakáján a vigadó a fővárosi szépségek hitelesítő intézete. Innét kerül forgalomba az eddig csak keresztnévvel bírt leánynak vezeték neve³⁹ – írja a Magyar Bazar 1879-ben. A jogászbál kétségkívül a legelegánsabb, és a legjobban megfelel a célnak. Ez derül ki egy korábbi tudósításból is: „El vagyunk árasztva báli meghívókkal és jegyekkel. Melyik bálba vigyük leányunkat, ki már két esztendeje hosszú ruhába járván, illendő, hogy bemutassék a világnak? Az eddigi bálok közül tagadhatatlan, hogy legfényesebb volt a jogászbál. Oly kitűnően sikerült, hogy a régi jogászbálok hírét-nevét tökéletesen visszaállította s a jövődöket hosszú időre megalapította⁴⁰”.

A báloknak tehát hagyományaik vannak, és évről évre majdnem azonos a menetrendjük. Különösen a legelegánsabbak rendezői vigyáznak arra, hogy ne kelljen választás elé állítaniuk a meghívottakat. 1870-ben például az írók segélyegylete január 15-én tartja estélyét, a jogászbál január 22-én, a medikus-, technikus- és regattabál viszont február 15-én van. A divatlap kiemeli még a színész- és bohócbált. Február 24-én udvari bál van, a megjelenek száma 3400-3500 fő, amelyből csupán 70-80-ra tehető a hölgyek száma. Igaz, a névsor az arisztokrácia krémjét tartalmazza, de az udvari bál inkább hivatalos kötelességnek tűnik, mint valódi táncmultságnak. A felsoroltakon kívül rendez bált a Korcsolyázóegylet, 1873-tól az Atléta- és nem utolsó sorban a Magyar Gazdaszonyok Egylete. A Képzőművészeti Társulat álarcos, bohém művészbálja zárja legtöbbször a szezon. De a bálrendezés minden rétegben szokásos, az összes kerület, kaszinó, egylet, hivatal és ipartestület tart táncmultságot.

A legtöbb bál bevételét jótékony célra szánják – ami igencsak emeli a résztvevők jókedvét, hiszen így „mások javára” mulathatnak. Érdekes ebből a szempontból is 1873. február 23-án a Vasárnapi Ujság beszámolója: „A pesti népszínház javára e hó 15-dikén, szombaton este tartott álarcos bál a farsang egyik legszebb multsága volt a redut⁴¹ termeiben. Ha magasabb körök nem látogatták is meg elég számosan, annál számosabban voltak a középosztály képviselői, s általában Pest valódi magyar társaságának (eredeti kiemelés) tagjai. Túltömött nem volt a bál, de azért sok jegy elkelt, s a jövedelem hír szerint, kétezer forint körül jár. Az eredmény a mulatókra és a nemes célra nézve egyaránt kielégítő volt. – A nőképző egylet bálja pedig, mely Karolina Auguszta császárné temetése napjáról elhalasztott, hétfőn e hó 17-én tartott meg az Európa dísztermében oly sikerrel, hogy az Európa zsúfolt terméből a redout nagytermeibe kívánczolt a roppant számú közönség. A jövedelem bizonyosan ismét jelentékeny összeget szolgáltat e nemes célú egylet iskolájának. – A protestáns árvaház javára adott bál volt a díszes nyilvános bálok közt az utolsó a farsangban, mely szerdán, 19-én este a kis redoutban tartott s mind sikerülte, mind célja által méltóan sorakozik a két előbbi mellé.⁴²”

A budapesti bálakat a nagyobb szállókban, illetve a Vigadóban (bécsiesen redout, redut) rendezik. Egy 1869-es farsangi tudósítás szerint: „Régen volt annyira tánczolhatnékja Pestnek, mint az idén. Minden napra esett legalább két, néha egyszerre három bál is. Egy valamelyik főúri palotába termeiben, a másik a redout báméskodó nemzeti címere alatt, a harmadik az »Európa« szoborcsoporthozatai között. Ezekon kívül még akárhány, a melyikre nem küldettek meghívót és még több, melynél nincs jegy, csak – »entrée«. Ezekről hallgatunk.⁴³ 1871-ben Blaha Lujza is az Európa szállóba megy a jogászbálra.⁴⁴ A főúri palotákban rendezett bálok természetesen nem nyilvánosak, oda csak megszürt közönség mehet. A házbálokon általában 20-25 pár vesz részt és a szülők, hiszen a leányokat sohasem engedik el egyedül. Így egy zártkörű táncestély jó lehetőség a férfiak számára

gróf Andrássy Gyula,
Koller felvétele, Mgt.

is fontos dolgaik könnyedebb elintézésére. S vannak olyan bálok, amelyekre a jó társaságból csupán a férfiak bejáratosak, ezekről hallgat a divatlap, mint ahogy a Hevesi-féle útikönyv is csak utal rá: „Máskéféle álarcos bálok virulnak hetenkint háromszor egész farsangon át a Lipótvároson kívül mintegy negyedóránnyira eső új világ helyiségeiben. (...) E bálok közönsége rendkívül nagy, de megnézésük... *csak uraknak* (kiemelés Hevesitől) ajánlható!”⁴⁵

A nyári táncestélyek is elfogadottak, de közel sincs olyan jó hírük, s a leányok „eladását” is kevésbé képesek segíteni. Hevesi útikönyve utal a nyári mulatságokra, amelyek szerinte „igen kedélyesek, habár nem nagyok, egész nyáron tartatnak a császárfürdőben, állatkertben, Margit-szigeten, s a zugligeti »fácán« és »disznófő« nagy termeiben.” A Császár fürdői rendezvények az 1860-as évek végén a legdivatosabbak. 1868. június 3-án

és 17-én „minden tekintetben jól sikerültek. (...) Pestről 8 órakor elindult gőzös katonai zene mellett telve ízletesen (sic!) öltözött hölgyekkel és urakkal érkezett meg a császárfürdői kellemes sétára. Ez volt a bálközönség zöme, döntő centruma, mely ostrom nélkül vette be Budát, sőt, barátságosan egyesült a budaiakkal, s az őrség minden részéből s külföldről is ide sereglett fürdővendégekkel (...) A nyílt tágas császárfürdői gyógyudvar, szép, gazdag lombozatú platánfáival, teljes fényben úszik ilyenkor, s a táncosok számára az udvar közepén felállított emelvény valódi színpadot képez, melyen a könnyedén de csinosan öltözött táncos ifjúság s különösen a báj és kellem minden ingerével hódítani tudó fiatal friss hölgykoszorú tartózkodik”⁴⁶. Az újság lelkendezik, hogy a Császár fürdői bál demokratikus, mindenki részt vehet rajta. Ennek a vívmánynak az értékét azonban némileg lerontja, hogy köztudottan az igazán elegáns társaság tagjai már elhagyták Pestet és Budát, és birtokukon vagy egy-egy divatos nyaralóhelyen töltik a nyarat. Ebben az évben, 1869-ben a májusi lóverseny után még a magyar gazdasszonyok egylete adott hangversenyt, majd szintén a Magyar Bazar híradása szerint: „Az előkelőség itt hagyta Pestet.”⁴⁷ Augusztus 1-jén pedig ugyanezért leszögezi, hogy: „A divat e pillanatban, mint minden évben, szünetel.”⁴⁸

A Császár fürdőnek már 1869-ben konkurense támad: „Pest mulató helyeinek száma szaporodott a Margit szigettel”⁴⁹, ahol József főherceg és Klotild főhercegné fogadja a válogatott közönséget. A látogatókat a fenséges asszony nevét viselő hajó szállítja az újonnan kialakított szigetre. Egy hónappal később: „Újabb képek a Margitszigetről (...) a sziget egyik legszebb helyét, valóságos corszóját a déli csúcson találjuk, mely élénk zene mellett az estéli órákban a legvidámabb társalgó és találkozó helye a főváros szépségei, gazdagságai és idegenéinek...”⁵⁰

1870-ben viszont már azért panaszkodnak, hogy „a császárfürdői bálók elvesztették régi fényüket. Oda van a platánok régi vonzereje, Euphrosie és Tersiphoné híveit keblébe zárt gyönyörű megfíjadott Margitszigeten. Jelenleg ez az a hely, hol a főváros eleganciája találkozik.”⁵¹

A TÁRSASÁGI ÉLET IRÁNYÍTÓI ÉS KÖVETŐI

A reformkorban a pesti társaság első számú vezetője Széchenyi István, az elit a fiatal liberális nemesség soraiból kerül ki. Tulajdonképpen két előkelő társaság létezik, a konzervatív idősebb arisztokrácia és a szabadosabb, liberálisabb fiataloké. Ez utóbbi középpontja a két gyönyörű lánytestvér: Batthyány Lajosné Zichy Antónia és Károlyi Györgyné Zichy Karolina. Felettük, már inkább védnöki tisztségben a nem fiatal, de még mindig nagyon vonzó Széchenyi Istvánné Seilern Crescencia. Podmaniczky tanúsága szerint az 1857-ben a reformkori hagyományokat folytatandó Csekonics Leona bárónő, Andrassy Adele grófnő, Károlyi György gróf rendezett fényes táncvigalmakat, s „nemcsak a nagyúri társaságot, de a tudomány s művészet coripheusait is meghívták és szívesen látták.”⁵² Ugyancsak a kockás báró szerint „az 1860. évi farsang egyike volt a legélénkebbeknek, melyekre emlékszem. A Bánffy-, Csekonics-, Zichy-, Kinsky-, Károlyi-házaknál egymást érték az estélyek, s ezek nyomán az eljegyzések, tervezgetések.”⁵³ Az újjáalakuló társasági életben természetesen már sem az idős, majd özvegy Széchenyiné, sem a kivégzett Batthyány miniszterelnök özvegye nem vesz részt. Batthyánné sokáig nem is jön haza, s gyermekei nem hajlandók az apjukat kivégző királlyal találkozni, viszont a magyarokat köztudottan kedvelő szép királynéval igen. Az egyre népszerűbb Erzsébet Magyarországon a reményt jelenti. A Habsburg-ház történetében először fordul elő, hogy a király és a királyné, az ún. udvar rendszeresen Budán tartózkodik, ami minőségében változtatja meg a társasági életet. „Fővárosunk a koronázás ünnepe óta időnként királyi székhely is”⁵⁴ – írja 1868-ban a Magyar Bazár. Igaz, azt nem sikerül elérni, hogy önálló magyar királyi udvar jöjjön létre⁵⁵, de az egyesülni készül Budapestnek nagyon jót tesz, hogy Erzsébet és Ferenc József itt tartózkodik, s rendszeresen részt vesznek az őszi, tavaszi lóversenyeken, vadászatokon, s itt is tartanak udvari bálakat, például 1866-ban, 1870-ben, 1873-ban, 1875-ben. Amikor 1871–72-ben nem rendezik meg, a divatlap már sopánkodik: „az udvar távolléte, továbbá azon körülmény, hogy a magasabb arisztokrácia körében eddig táncestetélyek nem rendezettek, az úgynevezett elite bálokról pedig magukat – kevés kivétellel – távol tartják, oka annak, hogy annyi fényes öltözetekről nem tehetünk említést, mint más években.”⁵⁶

Furesa fintora az életnek, hogy a nyilvánosságtól félő, Bécsben visszahúzódó életet élő Erzsébet Budapesten akaratlanul is vezetőrejevé válik a társasági életnek. Az udvari és más nyilvános bálók továbbra is fásasztkák, de néha megjelenik a Városligetben, és a rákos mezei rókavadászatok kifejezetten lelkesítik. Itt a magyar arisztokrácia legszebb és legmerészebb tagjai vannak jelen. Ugyanez a társaság gyülekezik Gödöllőn is. A Magyar Bazár⁵⁷ 1873-ban Andrassy Gyulát, Gróf Keglevich Bélát, gróf Eszterházy Miklóst, gróf Keglevich Margitot és Rózát, Károlyi Pista grófot és Károlyi Pistánét (sic!), gr. Zichy Lajost, Szapáryt, Festetich Pált s nem utolsó sorban Batthyány Elemér grófot, a mártír miniszterelnök fiát sorolja fel. Róla írja Krúdy Gyula, aki mindenkiről tud egy kedves pletykát, hogy „ő volt az, akinek karján, a tudatlan Pest, a falusi kislány először a nagyvilágba lép.”⁵⁸, de sajnos nem magyarázta meg hasonlatát.

A társasági élet másik vezető párosa, védnöke Andrassy Gyula gróf, miniszterelnök és „közös” (Erzsébet hívta így leveleiben, arra utalva, hogy Andrassy a monarchia közös külügyminisztere)⁵⁹, valamint felesége, a híresen szép Katinka grófné. „A házínő Gróf Andrassy Gyulané volt, e kelleműs úrhölgy, kinek kellemes modora a különben is lángragyúlt ifjúságot még inkább fölvilványozá...”⁶⁰ – írja a Magyar Bazár az 1868-ban megtartott jogászbálról. A már nem fiatal, de még mindig az egyik legszebb magyar asszonynak tartott Andrassy Katinka hasonló védnöki szerepet tölt

be, mint a reformkorban Széchenyiné. Így pl. a következő évi jogászbálon, melynek szintén háziasszonya volt, már nem táncol, helyette a bál elnöke Mikó Anna grófkisasszonnyal nyitja meg a mulatságot.⁶¹ A bálók védnökeinek általában arisztokrata hölgyeket kérnek fel. 1868-ban a medikusbál védnöke Báró Eötvös Józsefné. A magyar gazdasszonyok egyletének herceg Odeschalchi Gyuláné, gróf Keglevich Béláné és gróf Szapáry Gézőné.⁶² A fiatalok közül az egyik kedvenc az 1873-ban már Károlyi Pistánéként emlegetett Csekonits Margit grófné, akit férjhezmenetele alkalmával a Borsszem Jankó verssel köszöntött, mondván: „Kecsonics ő, nem Csekonics”⁶³

Érdekes azonban a jogászbálon, a mindig legfontosabbnak és lelegegásabbnak tekintett táncestélyen 1869-ben résztvevő hölgyek névsorát áttekinteni. A divatlap szerint: „Mind együtt voltak a város legkitűnőbb szépei, a bájos Cziráky grófkisasszonyok, Bethlen Vilma, Teleki Ilona, Weinkheim Krisztina, Csekonits Margit grófnők, Eötvös és Vay bárónők, Ney Aranka, Kovács Ilka, Trümmel Sidónia, Konkoly Adrienne, Kiss Janka, Reitter Mari, Koller Ida, Greffi Gabriella, Kováts Irma, Beniczky és Kvassay nővérek, Klein Mariska, Jankovits Irén, Polgár Erzsike és Emma, Kacsokovics és Schopper nővérek... és még ki tudná előszámlálni mind. A művészvilág is képviselve volt, Pauliné, Neszveda (?) Anna, Kocsis Irma és Szigligeti nővérek által”. A névsor elég vegyes – a régi arisztokrata családnevek után nyilvánvalóan polgáriak következnek. Reitter Mari talán rokonságban volt Reitter Ferencel, Koller Ida elképzelhető, hogy Koller fényképész leánya. Egy nevet más forrásból ismerünk,⁶⁴ Kováts Irma Kováts Gyulának (1815–1873), a Nemzeti Múzeum múzeumőrének leánya. Ami egyben arra is utal, hogy ebben az időben a muzeológus társadalmi megbecsülése határozottan előkelőbb a mainál. Ez a fajta keveredés azonban csak a korzón és a legnagyobb rendezvényeknél általános. Nem véletlen, hogy Kováts Irma kisasszony is dr. Csiky József orvoshoz megy nőül, s nem valamelyik, a jogászbálon esetleg őt megtáncoltató ifjú grófhoz.

A város életében az arisztokraták a legfényesebb operabemutatókon, a jelesebb bálokon, esetleg a Városliget kocsikorzóján vesznek részt, a többi helyszínt átengedik a polgárságnak. Sokszor egy rendezvény kifejezetten egy-egy réteg számára nyújt szórakozást. Az Erzsébet téri tavaszünnepen elsősorban „a pénz arisztokrácia” szépei jelennek meg: „E helyen láthatod Hebron rózsáit, elragadó nyakkakkal, mint a minaretek tornyai, s fehér keblekkel mint dalvaligiri (sic!) hava. Élő emlékei Judea szebb napjainak, – ti emancipáltak és emancipáljátok Judea népeit, nem férjeitek, kik szösze és gubicsra alkusznak. – lelkezik a divatlap, s úgy tűnik a friss gazdagságot akkor is látványosan kell érzékeltetni: – Arany, drágakövek, selyem és bársony itt nagy számban szemlélhető, s akinek keleti ízlése van, itt művészileg is amúsirozhatja magát.”⁶⁵ Ugyanakkor a Gellért-hegyen is tavaszi népnünpélyt tartanak, narancs és kiflidobálással, ez azonban az ún. alsóbb néposztályok mulatsága – a tárcaíró szerint még a róla beszámoló újságírók is mellőzik látogatását: „A lapok dicsérelőleg emlékeznek az ünnepélyről, a nélkül, hogy referenseik abban részt vettek volna. De hát mire valók volnának a távcsovek?”⁶⁶

Sokszor az egy munkahelyen dolgozók vagy azonos foglalkozásúak tartanak valamilyen, a város számára érdekes rendezvényt. Tulajdonképpen a bálók is ebbe sorba tartoznak (jogász, orvos stb.). Nyáron szokás júniálist is rendezni. 1869. július 1-jén pl. a Honvédelmi Minisztérium tart júniálist a Disznófőnél, amelyről a Magyar Bazár tudósítója tréfásan számol be a kétheti tárcában: „kezdjük honvédeink első csatáján (...) és reggelre megkötöttett a fegyverszünet egészen – a közlekedési minisztérium hivatalnokainak nyári multságáig, a mely is tartott amaz első után két nappal”⁶⁷. De ugyanaznap a színiképezde növendékei, majd az igazságügy-minisztérium és a pénzügyi minisztérium is tart júniálist. „Különbösen nagyon regényes egy-egy ilyen nyári multság a hegyek között”⁶⁸ – a divatlap leírása alapján a júniális inkább bálhoz hasonlít, s nem zártkörű hivatalnoki összejövetelhez.

A mindennapi társasélet az egyletekben, kaszinókban zajlik, amelyeket a hasonló foglalkozásúak, társadalmi helyzetűek vagy az egy helyen lakók létesítenek. Az első ilyen szervezet a Széchenyi alapította Nemzeti Kaszinó. „A legnagyobb magyar” elképzelése az volt, hogy legyen egy hely,

ahol a különféle rétegekből származó polgár és nemesember együtt töltheti idejét. Ezzel szemben viszont a század utolsó harmadában a Nemzeti Kaszinó kifejezetten az arisztokrácia találkozóhelye. A dzsentrik az Országos Kaszinóba, a polgárok a Lipótvárosi Kaszinóba járnak. A képviselők pártállástól függően választhatnak a Szabadelvé, a Függetlenségi vagy az Egyesült Ellenzéki párt klubja között. Minden kerületnek, szakmának megvan a maga egylete, klubhelyisége. A budapesti címjegyzék 1880-ban⁶⁹ 36 társasegyletet sorol fel, 1890-ben 101-et! A már ismertetettek mellett a budaiaknak négy, a VI. kerületieknek két egyletük van. Többek között Tiszti Kaszinó, Iparosok Köre, Kereskedő Ifjak Társasköre, a Fővárosi Mészárosok és Kereskedők köre, Írók, Művészek Társasága várja az urakat. Az egyletek, kaszinók ugyanis általában a férfiak találkozóhelyei, mint a Budapest életére a múlt század végén annyira jellemző kávéház is. Néhány kávéházba, mint a Kuglerbe, Erzsébet kioszkba vagy az Orczyba járnak ún. tisztességes nők is, de a többi helyre a jó hírűre kényes úri hölgyek nem teszik be a lábukat. De a hölgyek is alapítanak egyleteket. Ezek egyrészt a nőemancipációs mozgalmak kiindulóhelyei, mint pl. a Veres Pálné elnöklétével működő Nőképzőegylet, amely a nőképzést, illetve a rászoruló nők oktatását és elhelyezését pártolja. Másrészt viszont olyan jótékonyági egyletek, amelyeken a különböző társasági rétegekhez tartozó, társaságilag egymástól egyre szigorúbban elkülönülő jómódú hölgyek találkozhatnak. Az arisztokrata hölgyek vonzzák a gazdag polgárasszonyokat, akik így szívesebben áldoznak a jótékony célokra.

Kísérletek történnek a párizsi típusú szalonélet meghonosítására is. Pulszky Ferenc szalonjába az arisztokrácia és a művészeti élet jelesei gyülekeznek, és sok fontos döntés születik meg ott. Híres irodalmi szalont vezetnek a Wohl testvérek, Janka és Stephanie. A két jó nevű írónőnek állandó vendége Liszt Ferenc, Beőthy Zsolt, Szász Károly, Zala György, Strobl Alajos, Arany Lászlóné, a Teleki grófnék stb. Később a Feszty-szalón igyekszik hasonló szerepet betölteni, annál is inkább, mert mindig ott üldögél az nagy öreg mesemondó, Jókai Mór is. Ezek a szalonok azonban nem képesek utánzásra alkalmas mintát adni, alig kapnak nyilvánosságot, és a város fejlődésére sem tudnak komoly hatást gyakorolni.

BUDAPEST ÉS A TÁRSASÁGI ÉLET

A látványos társasági élethez tágas, elegáns külső és belső terek szükségesek – szalonok, fogadótermek, tánctermekek –, ezért mind nagyobb paloták és nyilvános szórakozásra alkalmas épületek – vigadó, szálloda, étterem, kávéház – épülnek, korzóra alkalmas széles utak és terek, amelyekhez igyekeznek igazodni a kereskedelmi központok, boltok, áruházak. Így válik a város fejlődése párhuzamossá a társasági élet bővülésével. De a hatás fordított is, megépül egy új helyiség, út, s az válik a legfelkapottabbá, amíg egy újabb le nem pipálja.

Sok mindent jobban meg is érthetünk, ha ismerjük, hogy az elit, illetve az őket utánzó középosztály mit kíván attól a várostól, amelyben él. Érthető, hogy a Váci utcát elsők között aszfaltozzák. Hasonlóképpen 1871-ben a Duna-parti korzót, a Ferenc József rakpartot ellátják „asphalt járdával, fasorral, a Stein és Heinrich házak előtt parkokkal...”⁷⁰.

Még az is sajátos értelmet nyer, hogy miért építenek az Erzsébet téren egy reprezentatív kioszkot, ha tudjuk, hogy ott gyülekeznek a város polgárai szép tavaszi napokon.

A szűk Király utca helyett szükség van egy olyan széles útra, amelyen az elegáns kocsik és lovasok a Városliget felé vágathatnak. Ezért magától értetődő a kortársak számára a tulajdonképpen városépítészeti szempontból sehova tartó elegáns Sugár út igénye, s a reprezentatív Operaház elhelyezése a nagyon rossz hírű Hermina téren. A Sugár út addig nem értékes első része megneszedik, nem csak az Ybl-palota szépsége révén, de ott zajlik a társasági élet egyik legfontosabb eseménye is.

Ha a kultúra az elegáns világ életformája (ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy értik és

*Ismeretlen mester: gróf Andrássy Gyuláné
1867-ben. Nyomat mgt.*

szeretik-e valóban, vagy csak úgy il-
lik tenni, s főleg csinosan kell megje-
lenni egy rendezvényen!), a múzeum,
a Tudományos Akadémia épületének
reprezentatív palotának kell lennie, s
mind között a legszebbnek az ország
házának, ahol nem elég egy vagy több
tágas tanácskozóterem, hiszen a tár-
saság a többi helyiséget látogatja.
Világos, hogy ha divat színházba jár-
ni, miért épülnek sorban a magánszín-
házak. A Vigadó reprezentatív megje-
lenésének és dekorációjának igénye is
jobbán érthető, ha tudjuk, hogy az ott
tartott bálók, hangversenyek milyen
fontosak voltak az alakuló Budapest
életében.

A világváros születőfélben van. Már
1869-ben olvashatjuk „valóban, adjuk
a világvárost, A fiatal Pest hatalmasan
tanulja szerepét”⁷¹. Elszórtan híradá-
sok jelennek meg külföldön (elsősor-

ban német nyelvű lapokban) is arról, mi történik Budapesten. A porosz–francia háború alkalmával a poroszok (a háború ténye elég sokat csökkent a kijelentés értékéből, de 50 évvel ezelőtt még udvariasságból sem nyilatkoztak volna hasonló) szerint „Azon kérdésre, hogy kövessük-e jövőre a francia divatot, az a válaszuk, hogy tulajdonképpen francia divat eddig sem létezett, csak is általános európai divat, melyet minden nagyobb város, mint London, Berlin Bécs, Pest magának terem”.

A külföld érdeklődése az idelátogatók személyében és számában kezd megnyilvánulni. A XIX. század második felének fantasztikus újítása – a vonat – amúgy is közelebb hozza egymáshoz az európai országokat, városokat. A világkiállítások is ezt a célt szolgálják. Az 1873-ban Bécsben megrendezettre is özönlenek a látogatók, s jó részük úgy gondolja, hogy érdemes Budapestre is ellátogatnia. „De másképp is jut nekünk a bécsi kiállításból. A sok koronás fejedelem, trónörökös, fejedelmi herceg, mind le készül rándulni Bécsből mi hozzánk is. Legközelebb meglátogatja fővárosunkat a walesi herceg, Angolország koronaörököse nagy számú kíséretével. Be vannak még jelentve a német császár, a trónörökössel, a mikor majd ős Buda várában nagyszerű ünnepélyre készülnek. (...) Az idegenek máris rajzanak lefelé. Japánok, khinaiak, törökök, angolok látogatják meg fővárosunkat”⁷². Köztük van az európai társasági élet első számú kedvence, Edward walesi herceg is. Róla írja Blaha Lujza: „ő csinálja a divatot, és ha most zöld frakkban ülne a páholyában, hát holnap már egész Pest zöld frakkban feszítene”⁷³. Ha ő eljön, az már siker, s számítani lehet rá, hogy sokan fogják utánozni. A walesi herceg két napot tölt itt, részt vesz a turfon, zsúfolt programjába az Akadémia meglátogatása is belefér.⁷⁴ 1880-ban visszatér, Blaha megjegyzése a második látogatáshoz kapcsolódik.

A külföldi újságok mindinkább érdeklődéssel fordulnak a budapesti társadalmi események, sőt az ünnepelt pesti színésznők felé is. 1883 januárjában⁷⁵ az egyik legkedveltebb német nyelvű divatlap, az *Illustrirte Frauenzeitung* címlapján Blaha Lujza mosolyog, s a 10. oldalon részletesen beszá-

molnak egy bárról a Vigadóban, amin a művésznő is részt vett.

A millenniumi ünnepek pompája végleg ráirányítja a figyelmet a magyar fővárosra. Budapest ekkor, az 1890-es évek végére már olyan hely, ahova érdemes eljönni – a szép hölgyek, a snájdig urak, a sok színház, mulató, kávéház, azaz az egész, frissen épített, fiatal, jókedvű város hangulata miatt. A század végére az egyesített Budapest ebből a szempontból is Európa vezető nagyvárosai közé emelkedik.

JEGYZETEK

1. A hasonló lapok ma is valamennyit tudósítanak a társasági élet eseményeiről, de egyrészt ezek az események vérszegényebbek, másrészt a XX. század végén ezek az információk már a „ki-kivel” van vagy nincs együtt pletykaszintjére csúsztak le.
2. JOURNAL. 1810. 130.
3. SZÉCHENYI István: Napló. Budapest, Gondolat, 1982, 511.
4. PAGET, John: Magyarország és Erdély. Budapest, Helikon, 1987, 286.
5. *Honművész*, 1839. 63. Az idézeteknél megmaradtam az eredeti helyesírásnál, jobban visszaadja a kor hangulatát.
6. *Honművész*. 1839. 135.
7. *Honművész*. 1839. 135.
8. *Honművész*. 1839. 104.
9. PODMANICZKY. 1984.
10. PODMANICZKY. 1984. 344.
11. MAGYAR BAZÁR. 1871, 4., 73.
12. Az exkluzív társasági élet hasonlóan szoros menterenddel ma is létezik, tagjai különböző eseményeken a világ különböző pontjain találkozhatnak egymással. (A londoni Derbyn, a New York-i Metropolitan első operabemutatóján, stb.) A legfontosabb különbség a 100 évvel ezelőtti szokásokkal, hogy az átlagember korántsem kíséri olyan figyelemmel az ott történeteket, mert a résztvevők egy-két ritka esettől eltekintve (pl. Diana) már nem tekinthetők mintáknak. A modellek ma helyettük a mozi- és a popsztárok, esetleg sportsillagok. A társasági élet helyét a mindennapi életben pedig átvette a televízió. Csak a fiatalok teremtették meg a maguk társasági formáit, amelyek szintén hasonlóak a nagy városokban – pubok, „helyek”, koncertek, csúcsformái az olyan monstre összejövedelekek, mint a Sziget, vagy/és felvonulások, pl. a Love Parade Berlinben. A várost ők is formálják, vö. Liszt Ferenc tér átalakulása az 1990-es években.
13. *Magyar Bazár*, 1874. július 24., 228.
14. A compiegne-i vadászatra való utalás kissé értelmetlen, mert az a Rákos mezeji vadászatnak felel meg, ahol nem elégán ruhákban, hanem vadászöltözetben kellett megjelenni, feltehetően itt valamit a cikkíró is összezavart.
15. *Magyar Bazár*, 1868. 22.356 nov. 15.
16. *Magyar Bazár*, 1866.11.179.
17. *Magyar Bazár*, 1869. május 15. 10. 164.
18. HEVESI. 1873. 86.
19. HEVESI. 1873. 87.
20. A falkavadászathoz megfelelő vörös frakkban.
21. Szó szerint : a kopók mestere, azaz a vadászat vezetője.
22. HEVESI. 1873. 88.
23. *Vasárnapi Újság*, jan. 25. 4. 60.
24. *Magyar Bazár*, 1868. dec. 1. 23. 372.
25. *Magyar Bazár*, 1866. április 15. 8.129.
26. HEVESI, 1873, 76.
27. *Magyar Bazár*, 1869. június 1. 12. 180.
28. VERŐ, 1925, 79.
29. *Magyar Bazár*, 1872. ápr. 1. 7.116.
30. *Pesti Hírlap*, 1927, 281. Dr. Szerlemhegyi Ervin: A hetvenes évek társasélete és divatja.
31. BLAHA, 1987, 114.
32. *Magyar Bazár*. 1867. 21.340.
33. *Magyar Bazár*, 1866. 22.314. Fővárosi levél.
34. *Vasárnapi Újság*, 1873. 12.115.
35. *Vasárnapi Újság*, 1874. 7.105–106.
36. *Magyar Bazár*, 1875. május 16. 10.80.
37. *Magyar Bazár*, 1874. 45.359.

38. *Magyar Bazár*, 1869. jan. 1. 1.20. Divattudósítás.
39. *Magyar Bazár*, 1879. febr. 1. 3. 22.
40. *Magyar Bazár*, 1869. febr. 1. 3. 52.
41. Vigadót hívták redoutnak.
42. *Vasárnapi Újság*, 1873. 8.98.
43. *Magyar Bazár*, 1869. február 10. 4. 67. Két heti tárcza.
44. BLAHA, 1987, 120.
45. HEVESI, 1873, 85.
46. *Magyar Bazár*, 1868. július 1. 13.211.
47. *Magyar Bazár*, 1869 június 1. 12.180.
48. *Magyar Bazár*, 1869 augusztus 1. 15.247
49. *Magyar Bazár*, 1869 június 1. 12. 180.
50. *Magyar Bazár*, 1869. augusztus 1. 15. 247.
51. *Magyar Bazár*, 1870. július 1 13.220.
52. PODMANICZKY, 1984. 344.
53. Uo. 348.
54. *Magyar Bazár*, 1868. december 1. 23. 372
55. GERŐ, 1999.232.
56. *Magyar Bazár*, 1872. február 1. 3.52.
57. *Magyar Bazár*, 1873. február 1. 3. 46–47.
58. KRÚDY, 1983, 461.
59. Kedves Idám! ..., 1992, 94.
60. *Magyar Bazár*, 1868. február 15. 4. 68.
61. *Magyar Bazár*, 1869. február 1. 3. 52.
62. *Magyar Bazár*, 1866, 3. 51.
63. Közli: SIKLÓSSY László: Társasélet és divat (1879–1885). In: *Pesti Hírlap* 1928, 375.
64. Csikyné Kováts Irmának ruhái vannak a Magyar Nemzeti Múzeumban.
65. *Magyar Bazár*, 1866. április 15. 8.129.
66. *Magyar Bazár*, 1866. április 15. 8. 130.
67. *Magyar Bazár*, 1869. július 1. 13. 216.
68. *Magyar Bazár*, 1869. július 1. 13. 216.
69. *Budapester Adressen und Wohnungs-Anzeiger*. Budapest. Franklin. 1880–1881, 459. és 1890, 215.
70. *Magyar Bazár*, 1871, 6.100.
71. *Magyar Bazár*, 1869. aug. 15. 16. 264.
72. *Vasárnapi Újság*, 1873, 229–230.
73. BLAHA, 1987, 196. A zöld frakk Blaha és kortársai számára valami egészen lehetetlen, elképzelhetetlen viselet volt, mert a férfiak egészen sötét színeket, de főleg feketét hordtak. Ezzel azt fejezi ki, hogy még lehetetlen dolgokat is divatba tudna hozni.
74. *Vasárnapi Újság*, 1873, 20.243.
75. *Illustrirte Frauenzeitung* Berlin Franz Lipperheide. Ausgabe der Modenwelt mit Unterhaltungsblatt. 1883, 1. 10.

IRODALOM

- BLAHA Lujza Naplója. Közreadja CSILLAG Ilona. Budapest, 1987.
- BUXBAUM, Gerda: *Mode aus Wien*. Salzburg, Wien, 1986.
- HEVESI Lajos: *Budapest és környéke*. Budapest, 1873.
- Honművész*. Pest, 1839
- Journal des Luxus und Moden*, Weimar, 1810.
- KAUT, Hubert: *Modeblätter aus Wien*. Wien, 1970.
- Kedves Idám! *Leveleskönyv*. Válogatta, sajtó alá rendezte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta TOLNAYNÉ KISS Mária, Budapest, 1992.
- KRÚDY Gyula. *Álmoskönyv, Tenyérlásások könyve*. Budapest, 1983.
- Magyar Bazár*, Budapest, 1866–1900,
- PAGET, John: *Magyarország és Erdély*. Budapest, Helikon, 1987.
- PODMANICZKY Frigyes. *Egy régi gavallér emlékei*. Válogatás a naplótöredékekből. 1824–1887. Budapest, 1984.
- SZÉCHENYI István: *Napló*. Budapest, Gondolat, 1982.
- Vasárnapi Újság*, Budapest, 1873–1875.
- VERŐ György, *A Népszínház Budapest színi életében 1875–1925*. Budapest, 1925.

*SOCIAL LIFE IN A CITY GROWING INTO A METROPOLIS:
THE CASE OF THE 19TH-CENTURY BUDAPEST*

SUMMARY

In the 19th century, social life acted as a very important instigator in the creation of metropolises. In the first half of the century, Vienna, Paris and London all competed with each other. But starting from the second half of the century, Paris won over the other cities and became the most prominent social venue, which was due to Napoleon III's wife, Eugenia, who was considered one of the most beautiful women in the world.

„There is no enjoyable social life in Hungary, and this is the first sign of the country's decline and ailment“, complains István Széchenyi in his diary in April, 1827, after returning from Vienna to Pest. In the next couple of years though, the situation changes: „As a matter of fact, there are hardly any other cities where they organize so many balls as in Pest, so if you feel like it, you can go to a dance every night, starting from the first to the last day of Carnival“, writes an enthusiastic British traveller, John Paget in 1839.

Beside balls, social life included a number of compulsory and accompanying events, such as promenades, theater performances, sporting events, as well as scientific and artistic programs. Starting from the 1860's, the social life in Budapest followed a strict pattern which was similar to the ones in Paris, London or Vienna.

In autumn, the first significant event was the horse-races, which was also the final event of the season in May. By the beginning of November, everybody usually returned from the country estate, or from trips abroad. The members of high society regularly attended the visitors' gallery in the Parliament, along with the meetings of the Kisfaludy Society and the Academy of Sciences. True social life began, however, when both the new theater and opera seasons opened. At the end of December, it was Carnival, which provided excitement for both youngsters and their parents. Starting from early-January until February the 15th, they organized balls almost every day, the most prominent among them was considered the Lawyers' Ball. The Promenade was the meeting place for acquaintances, and the „accidental“ rendezvous place for couples in love. This is where you could pass judgement on other people's clothes, and where the lower layers of the middle class could catch up on the latest fashion trends. Budapest had several promenades. The City Park (Városliget) was the Hungarian Bois de Boulogne, or the Prater. Váci Street, the Southern Promenade, which was full of elegant downtown shops, was considered the Hungarian Champs Elysée, or Graben.

In the Reform Era, the leading figure of social life in Pest was István Széchenyi, and similarly to him, the other members of the elite also came from among the young nobility. The fact that the Royal Court, including the King and the astonishingly beautiful Queen Elizabeth regularly resided in Buda after the coronation, led to qualitative changes in the social life of Budapest. The other outstanding couple of the elite was Prime Minister, Count Gyula Andrásy and his famously beautiful wife, Countess Katinka.

Both commoners who had similar occupations or lived near each other, and noblemen, established clubs and casinos. The National Casino was the meeting place specifically for the aristocracy. The gentry layer attended the Country (Országos) Casino, and the bourgeois layer frequented the Lipótváros Casino. Every district and trade had their own club or society. Even women established their own societies. These were places where the women's rights movement started, such as the Women's Training Society chaired by Mrs Pál Veres, as well as forums where wealthy ladies belonging to different social circles could meet.

There is no impressive social life without spacious and grand exteriors and interiors: salons, reception halls or ballrooms. This is the reason why they built increasingly larger palaces, and buildings suitable for social entertainment, such as The Redout, hotels, restaurants and club rooms. Broad streets and squares were constructed to facilitate promenades, along with trade centers, shops and department stores which were adjusted to these new developments.

Besides being the social center of the region, by the end of the century, the unified Budapest had also come to par with the other leading European capitals from an architectural point of view.

REGGELI, EBÉD VACSORA A KORONAHERCEG UTCÁBAN

EGY BUDAPESTI ORVOSCSALÁD HÁZTARTÁSI NAPLÓINAK ELEMZÉSE, 1875–1884

1. NÉHÁNY SZÓ AZ EURÓPAI ÉS MAGYAR TÁPLÁLKOZÁSTÖRTÉNETI KUTATÁSOKRÓL

Az európai társadalom táplálkozáskultúrájának vizsgálatát a néprajz és a történettudomány közel egy időben kezdte meg. Az első publikációk az 1960-as években láttak napvilágot Franciarszágban és Olaszországban. Régióinkban elsőként a lengyel történészek kapcsolódtak be a kutatásba.¹ A magyar néprajztudomány hagyományos vizsgálati témái között már korábban is szerepeltek táplálkozással és étellemezzel összefüggő elemzések és esettanulmányok, ám komplex vizsgálatokra nem került sor. Az 1980-as években kezdődött a szisztematikus kutatás német kutatók eredményein elindulva, amely vizsgálataiban és periodizációjában a komplex társadalomra tekint, és ezen belül annak részeként vizsgálja a népi táplálkozást.² Mivel jelen kutatásunkban egy adott család táplálkozását vizsgáljuk a század utolsó harmadában, számunkra különösen az erre az időszakra vonatkozó nemzetközi eredmények a fontosak.

A XIX. század forradalmi változásokat hozott a táplálkozás terén. A kontinensen belüli éhínségnek vége, mivel a közlekedés fejlődésével nagy mennyiségű élelmiszert lehet gyorsan és nagyobb kockázat nélkül szállítani. Megszületett a modern élelmiszeripar a modern konyha és a modern konyhatechnika. A nagyarányú női munkavállalás jelentősen módosította a háztartásszervezést és a táplálkozási szokásokat. Az étkezés reprezentatív funkciója háttérbe szorult és leegyszerűsödve a magánszféra részévé vált.³

A század közepéig a gabonafélék tették ki az európai lakosság élelemfogyasztásának döntő részét (a családi költségvetésben arányuk a 90%-ot is elérhette), és a

1. kép. Ernst Lafitte:
Dr. Janny Gyula, 1866
o.v. mgt